

Koloniale wandeling Nijkerk

Bakermat van Nieuw-Nederland

Verhalen

Kiliaen van Rensselaer

Kiliaen van Rensselaer (1586-1643) werd geboren in Hasselt, maar stamt uit een Veluws geslacht. Deze familie had bezittingen in de directe omgeving van Nijkerk, onder andere de Rensselaer-boerderij waar we later nog langslopen. Kiliaen van Rensselaer verdiende zijn geld in de diamanthandel, maar was ook een van de oprichters van de WIC, de West-Indische Compagnie (1621-1792), waaronder de handel in Afrikaanse slaafgemaakten. Zij was ook gerechtigd om oorlog te voeren tegen de vijanden van de Nederlandse Republiek. Deze onderneming legde zich toe op de handel op Noord- en Zuid-Amerika en Afrika. Ten behoeve van de pelshandel had zij in Noord-Amerika, aan de monding van de Hudsonrivier, het fort Nieuw Amsterdam (tegenwoordig New York) gevestigd. Geleidelijk breidde de kolonie, die de naam Nieuw-Nederland kreeg, zich uit langs de rivier de Hudson.

Dat koloniseren gebeurde gedeeltelijk door particuliere ondernemers. Zij kregen van de WIC toestemming om een eigen kleinere kolonie (een 'patroonschap') te stichten binnen de grotere kolonie. Volgens de regels van de WIC mocht iemand zich patroon noemen als hij binnen vier jaar vijftig personen naar zijn eigen mini-kolonie kon verschepen. Kiliaen van Rensselaer zag hier wel brood in. Hij meldde zich direct aan als patroon voor een kolonie rond Fort Oranje, zo'n 200 kilometer noordelijker aan de Hudsonrivier. Hij kocht in 1631 een groot stuk land van de autochtone bevolking, de Mohawk, die meende dat het om een pachtovereenkomst ging. Vanuit Amsterdam wijdde hij zich vervolgens aan de ontwikkeling van zijn kolonie, die hij Rensselaerswijck doopte (tegenwoordig Albany). De kolonisten kwamen uit Scandinavië en Nederland. Als patroon betaalde Van Rensselaer hun reis en installeerde hen op een boerderij in zijn patroonschap. Vier jaar moesten zij daar voor hem werken. Daarna kregen zij een eigen stuk land. Om de kolonie op te bouwen voerde de WIC ook slaafgemaakte Afrikanen aan, maar hun aantal in de noordelijke Hudsonvallei bleef klein. Aanvankelijk bleven de contacten met de autochtone bevolking tamelijk vreedzaam: de kolonisten kochten pelzen van hen en verkochten hen onder meer drank, vuurwapens, messen en bijlen. Naarmate de Nederlanders meer land in beslag namen, namen de conflicten toe. In de noordelijke Hudsonvallei bleef het relatief rustig, maar rond Nieuw-Amsterdam kwam het vanaf de jaren 1640 tot bloedige oorlogen met de autochtone bevolking. De Nederlandse kolonie stond daarnaast onder druk van de naastgelegen Engelse kolonie. Uiteindelijk zouden de Engelsen in 1664 Nieuw-Nederland veroveren.

Kiliaen van Rensselaer bezocht zijn patroonschap nooit; hij vertrouwde het bestuur ervan toe aan zijn zonen en Nijkerkse familieleden. De machtige en rijke Van Rensselaer familie in New York stamt van hen af. Deze Amerikaanse familietak zorgde er in 1938 voor dat deze oude grafzerk in de muur van de kerk werd gemetseld. Oorspronkelijk bedekte deze steen het graf van de vader en oom van Kiliaen van Rensselaer. De patroon zelf is niet in Nijkerk maar in 1643 in Amsterdam begraven. In de kerk is in 1909 ook een bronzen gedenkplaat geplaatst door nakomelingen van Arent van Curler. Dat was een andere Nijkerker die furore maakte in de Nieuwe Wereld.

Christiaan Eijkman

Christiaan Eijkman (1858-1930) is de grootste wetenschapper die Nijkerk heeft voorgebracht. Hij werd hier geboren als zoon van de directeur van de Franse School die in dit pand was gevestigd. Na een opleiding tot militair arts vertrok hij naar het koloniale leger, het KNIL, in Nederlands-Indië, het huidige Indonesië. Daar werd hij op zijn dertigste benoemd tot directeur van het Geneeskundig Laboratorium. In die tijd stierven honderden Europese militairen jaarlijks aan *beri-beri*, een tropische ziekte die men toeschreef aan 'kwade dampen'. Eijkman ontdekte dat onvolwaardige voeding deze dodelijke ziekte veroorzaakte. Kippenvoer zette hem aan het denken. Kippen die witte rijst te eten kregen werden namelijk ziek, kippen die zilvervliesrijst kregen niet. Zo kwam hij op het spoor van vitamines en hun belang voor onze gezondheid. Als grondlegger van de vitamineleer kreeg Eijkman, samen met de Britse biochemicus Frederick Gowland Hopkins, in 1929 de Nobelprijs voor de Geneeskunde toegekend. Een jaar later stierf de geleerde in Utrecht, waar het Eijkman-Winkler instituut voor klinische microbiologie nog aan hem herinnert. Maar ook in de Indonesische hoofdstad Jakarta leeft zijn naam voort. In het oude Geneeskundig Laboratorium is nu het *Lembaga Biologi Molekuler Eijkman* gevestigd, het Eijkman instituut in de moleculaire biologie.

Arent van Curler

De Nijkerker Arent van Curler (de naam wordt ook wel gespeld als Corlaer) (1620-1667) was een achterneef van Kiliaen van Rensselaer, een van de oprichters van de West-Indische Compagnie. Op uitnodiging van zijn oom vertrok hij als zeventienjarige in 1637 als boekhouder en secretaris naar Rensselaerswijck, in het noorden van de kolonie Nieuw-Nederland. In Rensselaerswijck woonden toen 26 families: boeren, handwerkslieden en hun vrije en onvrije arbeiders. Van Curler klom op tot handelscommissaris van zijn oom. In 1643 trouwde hij met Antonia Slaaghboom. Volgens sommigen was zij de weduwe van Johannes Bronk, een rijke koopman naar wie het New Yorkse stadsdeel The Bronx is vernoemd. Van Curler begon met haar een boerderij bij Fort Oranje in Rensselaerswijck. Hij onderhield

goede relaties met de oorspronkelijke inwoners, de Mahikanen en Mohawks. In 1652 kreeg hij ook een kind bij een inheemse vrouw. Ruim tien jaar later kreeg ook de waardin Anna Schaets, dochter van een predikant in Rensselaerswijck, een kind van hem. Het leidde tot een flinke kerkelijke rel. Misschien vanwege deze relatie, of omdat hij niet overweg kon met de gouverneur van Nieuw-Nederland, Peter Stuyvesant, vertrok Van Curler uit Beverwijck, de nieuwe naam die Stuyvesant aan Rensselaerswijck had gegeven. Samen met zijn achterneef Jeremias van Rensselaer, een zoon van Kiliaen van Rensselaer, en 13 andere families die niet langer in Beverwijck wilden blijven, stichtte hij in 1662 een nieuwe kolonie, 30 km noordwest van Beverwijck, op de plaats die de Mohawk Schenectady noemde (voorbij de pijnbomen). In 1667 stierf Van Curler. Tussen zijn geboortestad Nijkerk en Schenectady is een warme band gegroeid. Het bevel in het stadsmuseum herinnert hieraan. Ook werd de honderd jaar oude plaquette in de Grote Kerk in 2009 opnieuw gehuldigd. Dat gebeurde ook aan de overkant van de oceaan waar in 1909 eenzelfde gedenkplaat was geplaatst. En sinds 2013 is er een officiële stedenband tussen Nijkerk en Schenectady.

Wouter van Twiller

De Nijkerker Wouter van Twiller (1606-1654) was van 1633 tot 1638 gouverneur van de kolonie Nieuw-Nederland. Hij was een neef van Kiliaen van Rensselaer. Via zijn oom begon hij als klerk op het kantoor van de West-Indische Compagnie in Amsterdam. Hij had de kolonie al twee maal bezocht voordat hij als 27-jarige werd uitgezonden als gouverneur van Nieuw-Nederland. Bestuurlijke ervaring had hij echter nauwelijks. Hij wist zich met moeite staande te houden in dit wespennest waar de belangen van Nederlandse en Engelse kolonisten en de autochtone bevolking voortdurend botsten. Onder zijn regime verloren de Nederlanders een deel van de kolonie (Connecticut) aan de Engelsen. Toen bleek dat hij ondertussen wel buitensporig veel geld verdiende in de pelshandel ontsloeg de WIC-directie hem in 1637. Terug in Amsterdam werkte hij weer voor zijn oom. Toen deze in 1643 stierf was Wouter van Twiller een van de twee voogden over de kinderen van Kiliaen van Rensselaer. Bij de Noordamerikaanse stad Albany, zo'n 30 kilometer van New York, herinnert de naam "Twillersdael" nog aan deze Nederlandse gouverneur.

Brant van Slichtenhorst

Toen Kiliaen van Rensselaer in 1643 stierf, waren zijn zonen nog minderjarig. Daarom konden zij hem niet opvolgen als patroon (eigenaar) van Rensselaerswijck. Rensselaerswijck was een particuliere mini-kolonie binnen de grotere kolonie Nieuw-Nederland, die werd bestuurd door de West-Indische Compagnie (WIC). De voogden stelden daarom Brant van Slichtenhorst (1587/1588-1666) aan als waarnemend patroon in Rensselaerswijck. Deze Van Slichtenhorst was een door de wol geverfde bestuurder. Maar hij stond ook op zijn strepen als patroon. Toen hij in 1648 in de kolonie Rensselaerswijck arriveerde, kreeg hij direct ruzie met de gouverneur van Nieuw-Nederland Peter Stuyvesant. In de kern draaide het erom wie

het voor het zeggen had in Rensselaerswijck: de gouverneur namens de West-Indische Compagnie of de patroon als koloniale onderaannemer. Inzet van de ruzie was de vraag waar het centrum van Rensselaerswijck moest komen. Van Slichtenhorst bouwde de centrale nederzetting dicht bij het WIC-Fort Oranje. Stuyvesant verbood echter om militaire redenen de bouw van huizen pal naast het fort. Toen Van Slichtenhorst niet toegaf, barstte voorjaar 1652 de bom. Stuyvesant zette de waarnemend patroon gevangen, stelde het dorpje onder zijn WIC-gezag en gaf het een nieuwe naam, Beverwijck, vanwege de florerende handel in bevervellen. Van Slichtenhorst protesteerde tevergeefs: de wil van de gouverneur was wet, ook in Rensselaerswijck. In 1655 keerde Slichtenhorst terug naar Nijkerk waar hij in 1666 overleed.

Boerderij Rensselaer

De familienaam Van Rensselaer is afkomstig van boerderij Rensselaer aan de Beulenkampersteeg. Kiliaen van Rensselaer, de peetvader van Nieuw-Amsterdam, heeft hier echter nooit gewoond. Hij resideerde in Amsterdam of op de buitenplaats Crailoo bij Huizen (NH). De boerderij behoorde tot het familiebezit en werd verpacht. In Nijkerk is een wijk en de scouting is naar dit beroemdste lid van de familie Van Rensselaer genoemd.

Bronnen

Peter Bijvank, 'Een eilandje op de heide', *Oud Nijkerk*, 2011.

Lucas Ligtenberg, *De nieuwe wereld van Peter Stuyvesant. Nederlandse voetsporen in de Verenigde Staten* (Amsterdam 1999).

Dienke Hondius e.a., *Dutch New York Histories. Connecting African, Native American and Slavery Heritage. Geschiedenissen van Nederlands New York* (Volendam 2017).

Gerrit Knaap en Henk den Heijer, *Oorlogen overzee* (Amsterdam, 2015).

J. Venema, 'Arent van Curler. Een Nijkerker held in de Nieuwe Wereld', in *Heiligen of Helden, opstellen voor Willem Frijhoff*, Amsterdam 2007.

J.Venema, *Kiliaen van Rensselaer (1586-1643)* (Hilversum 2010).

Janny Venema, 'Burgerwacht en garnizoen in Nieuw-Nederland', in V.Enthoven e.a. *Geweld in de West* (Leiden 2013) 62-91.

Wibo Burgers, 'Langs tabaksschuren en -pakhuizen', *Heemschut* jrg 71 (1994) p. 28-29.

De Stentor, 25 september 2012.

Utrechts Nieuwsblad 23 juli 1938, tweede blad 3.

www.mijngelderland.nl/sporen-van-slavernijverleden/nijkerk

www.wikipedia.org: Christiaan Eijkman, Wouter van Twiller

www.newnetherlandinstitute.org

Groene Wissels: Nijkerk: Kruishaarse Heide en landgoed Oldenaller